

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Trybunał Konstytucyjny, www.trybunal.gov.pl [Translation already published on the official website of the Polish Constitutional Tribunal]. Permission to re-publish this translation has been granted by the Polish Constitutional Tribunal for the sole purpose of its inclusion in the Court's database HUDOC

© Trybunał Konstytucyjny, www.trybunal.gov.pl [Tłumaczenie zostało już opublikowane na oficjalnej stronie Trybunału Konstytucyjnego]. Zezwolenie na publikację tego tłumaczenia zostało udzielone przez Trybunał Konstytucyjny wyłącznie w celu zamieszczenia w bazie Trybunału HUDOC

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

CZWARTA SEKCJA

SPRAWA PETROVA przeciwko ŁOTWIE

(Sprawa nr 4605/05)

WYROK

STRASBURG

24 czerwca 2014 r.

OSTATECZNY

24 września 2014 r.

*Wyrok ten stał się ostateczny zgodnie z warunkami określonymi w art. 44 § 2
Konwencji. Może podlegać korekcie wydawniczej*

W sprawie Petrova przeciwko Łotwie,
Europejski Trybunał Praw Człowieka (Czwarta Sekcja), zasiadając jako
Izba składająca się z następujących sędziów:

Päivi Hirvelä, *Przewodnicząca*,
Ineta Ziemele,
George Nicolaou,
Nona Tsotsoria,
Paul Mahoney,
Krzysztof Wojtyczek,
Faris Vehabović, *Sędziowie*,
oraz Fatoş Aracı, *Zastępca Kanclerza Sekcji*,
Obradując na posiedzeniu zamkniętym w dniu 3 czerwca 2014 r.,
wydaje następujący wyrok, który został przyjęty w tym dniu:

POSTĘPOWANIE

1. Sprawa wywodzi się ze skargi (nr [4605/05](#)) przeciwko Republice Łotewskiej wniesionej do Trybunału na podstawie art. 34 Konwencji o Ochronie praw człowieka i podstawowych wolności („Konwencja”) przez obywatelkę łotewską, panią Swietlanę Petrovą („skarżącą”) w dniu 18 stycznia 2005 r.

2. Skarżąca była reprezentowana przez pana A. Kuzminsa, adwokata praktykującego w Rydze. Łotewski Rząd („Rząd”) reprezentowany był przez swoich pełnomocników, panią I. Reine, a następnie przez panią K. Līce.

3. Skarżąca podniosła w szczególności zarzut, że pobranie narządów jej syna odbyło się bez jej zgody.

4. W dniu 17 listopada 2009 r. skarga dotycząca naruszenia art. 3 i art. 8 Konwencji została zakomunikowana Rządowi. W dniu 9 lipca 2013 r. zdecydowano, że kwestia dopuszczalności i przedmiotu skargi zostaną rozstrzygnięte równocześnie (art. 29 ust. 1 Konwencji).

FAKTY

I. OKOLICZNOŚCI SPRAWY

5. Skarżąca urodziła się w 1955 r. i mieszka w Rydze. Jest matką pana Ołęgsa Petrovsa (syn skarżącej), obywatela łotewskiego, który urodził się w 1979 r. i zmarł w dniu 29 maja 2002 r.

A. Wydarzenia prowadzące do transplantacji narządów

6. W dniu 26 maja 2002 r., około godziny 7 rano, syn skarżącej odniósł bardzo poważne obrażenia w wypadku samochodowym w pobliżu miejscowości Bauska. Około godziny 8.45 został przewieziony do szpitala w Bauska. Później, o godzinie 14.45, przewieziono go do Szpitala nr 1 w Rydze (*Rīgas 1. slimnīca* – „Szpital”) – podmiotu zarejestrowanego w tym czasie jako „miejska spółka z ograniczoną odpowiedzialnością prowadząca

działalność *non-profit*” (*Rīgas pašvaldības bezpeļņas narządizācija sabiedrība ar ierobežotu atbildību*), gdzie przeprowadzono operację głowy. Po operacji jego stan nadal był bardzo poważny; przebywał na oddziale reanimacji (reanimācijas nodaļa) Szpitala i nie odzyskał przytomności.

7. O godzinie 23.50 w dniu 28 maja 2002 r. ośrodek transplantacji Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego im. Paulsa Stradiņša – podmiotu zarejestrowanego w tym czasie jako „państwowa spółka akcyjna prowadząca działalność *non-profit*” (*bezpeļņas narządizācija valsts akciju sabiedrība*) otrzymał telefon ze Szpitala z informacją o potencjalnym dawcy poddawanym resuscytacji. Koordynator z ośrodka transplantacji wraz z innym lekarzem udali się do Szpitala.

8. O godzinie 0.45 w dniu 29 maja 2002 r. w dokumentacji medycznej zanotowano, że syn skarżącej znajduje się w stanie krytycznym. Zanotowano, że wszczęto resuscytację medyczną. Śmierć syna skarżącej zarejestrowano w dokumentacji medycznej w Szpitalu o godzinie 1.20.

9. Pomiędzy godziną 1.35 a godziną 3.45 przeprowadzono laparotomię ciała, w trakcie której usunięto nerki i śledzionę w celu transplantacji. Operację przeprowadzili chirurg transplantolog, urolog i instrumentariuszka z ośrodka transplantacji, w obecności koordynatora i specjalisty resuscytacji Szpitala. Na świadectwie zgonu jako czas śmierci podano godzinę 14.45 w dniu 29 maja 2002 r. (prawdopodobnie przez pomyłkę – zob. 15 poniżej).

10. Zdaniem skarżącej, podczas pobytu jej syna w Szpitalu skarżąca była z lekarzami w ciągłym kontakcie. W dniu 29 maja 2002 r., mimo że stan jej syna się pogarszał, skarżąca nie została o tym poinformowana. Nie zapytano jej także, czy jej syn wyraził zgodę na dawstwo narządów, ani czy ona wyraziłaby zgodę na transplantację narządów w przypadku braku wyrażenia zdania w tym zakresie przez jej syna.

11. Zdaniem Rządu, Szpital nie posiadał w dokumentacji danych kontaktowych żadnych krewnych oraz powiadomił policję o hospitalizacji syna za pośrednictwem numeru telefonu alarmowego policji. Nie było zatem możliwości nawiązania kontaktu z krewnymi. W tym względzie Rząd odniósł się do informacji otrzymanych ze Szpitala, zgodnie z którymi „ponieważ w karcie pacjenta nie zapisano numerów telefonicznych żadnych krewnych ... najwyraźniej nie było kontaktu ze skarżącą”.

12. W dniu 30 maja 2002 r., w kontekście postępowania karnego przeciwko osobie odpowiedzialnej za wypadek samochodowy przeprowadzono (pośmiertną) obdukcję syna skarżącej. Stwierdzono między innymi, że w dniu 29 maja 2002 r., pomiędzy godziną 1.35 a godziną 3.45 przeprowadzono laparotomię. Skarżąca otrzymała kopię raportu z obdukcji w dniu 11 lutego 2003 r. i dopiero wtedy dowiedziała się, że dziewięć miesięcy wcześniej z syna jej ciała usunięto narządy w celu ich przeszczepienia.

B. Zbadanie skarg na poziomie krajowym

13. W odpowiedzi na skargę złożoną przez skarżącą, w dniu 12 marca 2003 r. Szpital oświadczył, że transplantacja została przeprowadzona przez transplantologów zgodnie z prawem krajowym. Stwierdzono, że skarżąca

nie została powiadomiona o stanie zdrowia syna, ponieważ nie kontaktowała się z lekarzami w Szpitalu.

14. W odpowiedzi na dalsze skargi złożone przez skarżącą na policji i w prokuraturze, przeprowadzono dalsze badania.

15. W odpowiedzi na zapytanie Policji Bezpieczeństwa (*Drošības policija*), Inspektorat Kontroli Jakości Służby Medycznej i Zdolności do Pracy („MADEKKI”) przeprowadził analizę dokumentacji medycznej oraz spotkania z lekarzami i kierownictwem dwóch placówek medycznych, których sprawa dotyczyła – Szpitala nr 1 w Rydze oraz Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego im. Paulsa Stradiņša. W dniu 7 maja 2003 r. zakończono badanie i powiadomiono Policję Bezpieczeństwa o wynikach. MADEKKI udzielił odpowiedzi na pytanie, czy lekarze działali zgodnie z właściwymi przepisami prawa krajowego w sposób następujący:

„Podejmując decyzję [o pobraniu narządów] i dokonując pobrania narządów, lekarze działali zgodnie z art. 10 Ustawy o ochronie ciała osoby zmarłej oraz wykorzystywania narządów i tkanek ludzkich, a także przepisami rozporządzenia nr 431 (1996 r.) ...

MADEKKI nie dysponuje informacją, czy w paszporcie pana Petrovsa znajdowała się pieczęć oznaczająca jego sprzeciw wobec wykorzystania jego tkanek i narządów.

[Skarżąca] nie została poinformowana o możliwym usunięciu narządów (nerek i śledziony) w celu ich przeszczepienia.”

W piśmie do Policji Bezpieczeństwa MADEKKI wyjaśnił także, że śmierć biologiczna nastąpiła w dniu 29 maja 2002 r. o godzinie 1.20, nie zaś o 14.45, jak zanotowano, prawdopodobnie przez pomyłkę, na świadectwie zgonu.

16. W dniu 27 maja 2003 r. Policja Bezpieczeństwa udzieliła skarżącej odpowiedzi na podstawie raportu MADEKKI, że narządy jej syna zostały pobrane zgodnie z przepisami prawa krajowego. Powołano się na art. 10 Ustawy o ochronie ciała osoby zmarłej oraz wykorzystywania narządów i tkanek ludzkich („Ustawa”), a także rozporządzenie nr 431(1996 r.). Skarżącej przekazano kopię pisma MADEKKI adresowanego do Policji Bezpieczeństwa.

17. W dniu 17 czerwca 2003 r. prokuratura przekazała Policji Bezpieczeństwa skargę skarżącej w celu wszczęcia dodatkowego dochodzenia.

18. W dniu 15 lipca 2003 r. MADEKKI udzielił odpowiedzi na pytania Ministra Zdrowia, z którym, na podstawie skargi skarżącej, skontaktowało się Krajowe Biuro ds. Praw Człowieka. Inspektorat stwierdził, że nie dysponuje informacjami, czy w czasie śmierci jej syna w Rejestrze Ludności (*Iedzīvotāju reģistrs*) znajdował się wpis dotyczący odmowy lub zgody na wykorzystanie jego ciała, narządów lub po jego śmierci. W odpowiedzi stwierdzono także, że skarżąca nie została poinformowana o możliwości pobrania narządów (nerek i śledziony) w celu ich przeszczepienia. MADEKKI nie dysponował również informacją, czy w paszporcie pana Petrovsa znajdowała się pieczęć oznaczająca sprzeciw wobec wykorzystania jego tkanek ciała i narządów. W dniu 13 sierpnia 2003 r. Ministerstwo Zdrowia w odpowiedzi skierowanej do Krajowego Biura ds. Praw Człowieka stwierdziło, na podstawie informacji

przekazanych przez MADEKKI, że – ze względu na brak wiedzy o możliwej transplantacji – skarżąca nie wyraziła ani zgody, ani sprzeciwu.

19. W dniu 29 lipca 2003 r. Policja Bezpieczeństwa poinformowała skarżącą, że jej skarga jest nadal rozpatrywana.

20. W dniu 12 listopada 2003 r. Policja Bezpieczeństwa podjęła decyzję o niewszczytnaniu postępowania karnego. Z tych samych przyczyn, które przedstawiono w raportach, o jakich mowa powyżej, stwierdzono, że transplantacja została przeprowadzona zgodnie z przepisami prawa krajowego. Z raportów wynikało, że za życia pan Petrovs nie wyrażał sprzeciwu wobec wykorzystania tkanek ciała i narządów po jego śmierci oraz że przed rozpoczęciem transplantacji nie otrzymano sprzeciwu wobec wykorzystania jego narządów ze strony krewnych. Koordynator ośrodka transplantacji był odpowiedzialny za informowanie krewnych o kwestiach dotyczących transplantacji, i pozyskiwanie ewidencji, zgody, podpisów czy innych istotnych informacji. Uwzględniając fakt, że krewni nie byli obecni w szpitalu w czasie śmierci biologicznej syna oraz że w takich przypadkach narządy muszą zostać pobrane natychmiast, nie było możliwości uzyskania zgody lub sprzeciwu krewnych na pobranie narządów.

21. W dniu 14 listopada 2003 r. skarżąca została poinformowana o tej decyzji.

22. W dniu 23 stycznia 2004 r. Krajowe Biuro ds. Praw Człowieka udzieliło skarżącej odpowiedzi. Z posiadanych informacji wynikało, że w Rejestrze Ludności nie znajdował się żaden wpis dotyczący zgody bądź odmowy pana Petrovsa dotyczących wykorzystania po jego śmierci jego ciała, tkanek i narządów. Zgodnie z informacjami przedstawionymi przez Ministerstwo Zdrowia oraz ustaleniami MADEKKI, skarżąca nie została poinformowana o pobraniu nerek i śledziony syna, i z tego względu nie wyraziła ani zgody, ani sprzeciwu. Wreszcie, skarżącej poradzono, by skontaktowała się z prokuraturą, ponieważ Policja Bezpieczeństwa nie określiła procedury ani terminu składania odwołania.

23. W dniu 4 marca 2004 r., na podstawie kolejnej skargi, zwołano spotkanie, podczas którego Minister Zdrowia omawiał z przedstawicielami Szpitala i ośrodka transplantacji przypadek pobrania narządów syna skarżącej. Minister Zdrowia uważał, że krewni powinni byli zostać poinformowani o pobieraniu narządów i że należało uzyskać ich zgodę. Przedstawiciele stwierdzili, że pobranie narządów zostało przeprowadzone zgodnie z właściwymi przepisami prawa. W notatce ze spotkania zapisano, że na jesieni 2003 r. utworzona przez Ministerstwo Zdrowia grupa robocza przygotowała poprawki do wspomnianej powyżej Ustawy w celu doprecyzowania jej przepisów. Grupa przedstawiła dwie propozycje. Zgodnie z pierwszą propozycją Ustawa miałaby zawierać przepis, na podstawie którego każdorazowo należałoby kontaktować się z najbliższymi krewnymi osoby zmarłej celem pozyskania wiedzy odnośnie do jej życzeń. Zgodnie z drugą propozycją należałoby opierać się na życzeniach osoby wyrażonych za jej życia, a w przypadku ich braku – domniemywać zgodę (bez kierowania pytań w tej kwestii do najbliższych krewnych). Wskazano również, że właściwa komisja parlamentarna opowiedziała się za drugą z możliwości (przyjęty tekst: zob. paragraf 41 poniżej). Stwierdzono ponadto, że po przyjęciu proponowanych zmian przez parlament, występowanie

takich „problematycznych sytuacji zostanie praktycznie wykluczone”. W dniu 17 marca 2004 r. skarżąca otrzymała odpowiedź Ministerstwa Zdrowia w tej sprawie.

24. W dniu 6 maja 2004 r. prokurator oddalił zażalenie skarżącej dotyczące odmowy wszczęcia postępowania karnego z dnia 12 listopada 2003 r. Skarżąca powołała się na przepis art. 11 Ustawy i wskazała, że zgoda rodziców lub opiekuna prawnego była wymagana wyłącznie w przypadkach dotyczących pobrania narządów z ciała zmarłego dziecka w celu ich przeszczepienia. A zatem działania lekarzy nie stanowiły przestępstwa, a decyzja z dnia 12 listopada 2003 r. była zgodna z prawem.

25. W dniu 29 czerwca 2004 r. prokurator wyższego szczebla oddalił zażalenie skarżącej na decyzję prokuratury z dnia 6 maja 2004 r. Stwierdził, że – zgodnie z informacjami przekazanymi przez Ministerstwo Zdrowia – Konwencja o ochronie praw człowieka i godności jednostki ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny (zob. paragraf 28 poniżej) nie została ratyfikowana przez łotewski parlament oraz że Łotwa nawet nie podpisała Protokołu dodatkowego do Konwencji o prawach człowieka i biomedycynie dotyczącego transplantacji narządów i tkanek pochodzenia ludzkiego; Łotwa nie była zatem stroną tej Konwencji. Prokurator powołał się na art. 17 Protokołu dodatkowego i wskazał, że w przedmiotowym czasie (maj 2002 r.) na Łotwie zagadnienia te regulowane były przepisami art. 4 i 11 Ustawy. Zgodnie z tymi przepisami zgoda bliskich krewnych nie była wymagana, chyba że organy pobierano z ciała zmarłego dziecka. Zasady dotyczące koordynatorów ds. transplantacji zobowiązywały ich do uzyskania zgody krewnych wyłącznie w przypadkach przewidzianych prawem. Prokurator uznał, że nie było podstaw do stwierdzenia, że lekarze – podejmując decyzje o pobraniu narządów i przeprowadzając pobranie narządów – naruszyli przepisy prawa. Brak zatem podstaw do przedstawienia im zarzutu popełnienia przestępstwa na podstawie art. 139 prawa karnego: w tym czasie nikomu innemu nie postawiono zarzutów popełnienia przestępstwa. Jednocześnie skarżącą poinformowano o zmianach do przepisów art. 4 i 11 Ustawy z dnia 2 czerwca 2004 r., na podstawie których możliwe było pobranie narządów osoby zmarłej w celu ich przeszczepienia, jeżeli w Rejestrze Ludności nie zanotowano sprzeciwu lub jeżeli krewni osoby zmarłej nie poinformowali szpitala na piśmie – przed rozpoczęciem transplantacji – o sprzeciwie osoby zmarłej wyrażonym za jej życia wobec wykorzystania jej narządów i tkanek po śmierci.

26. W dniu 23 sierpnia 2004 r. Prokurator Generalny wydał ostateczną decyzję o oddaleniu zażaleniu skarżącej na decyzję z dnia 29 lipca 2004 r. Prokurator Generalny również odniósł się art. 4 i 11 Ustawy oraz zauważył, że przepisy te zabraniały pobierania w przypadkach, gdy wyrażono odmowę lub sprzeciw, nie zaś w przypadkach, gdy życzenia najbliższych krewnych nie zostały ustalone. W związku z tym przepisy te, obowiązujące w maju 2002 r., nie obligowały lekarzy do aktywnego poszukiwania i informowania najbliższych krewnych osoby zmarłej o możliwym pobraniu tkanek i narządów w celu ich przeszczepienia, z wyłączeniem przypadków, gdy taka osoba była dzieckiem. W dniu 29 maja 2002 r. lekarze nie dysponowali żadnymi informacjami odnośnie do odmowy czy sprzeciwu wobec pobrania narządów pana Petrovsa. Prokurator Generalny stwierdził, że pobranie

narządów zostało przeprowadzone zgodnie z prawem krajowym. Prokurator Generalny zauważył także, że czynności przeprowadzane na ciele osoby zmarłej nie mogą być traktowane jako ingerencja w jej życie prywatne.

II. WŁAŚCIWE DOKUMENTY MIĘDZYNARODOWE I PRAWO KRAJOWE

A. Dokumenty Rady Europy

27. W dniu 11 maja 1978 r. Komitet Ministrów Rady Europy przyjął Rezolucję (78) 29 dotyczącą harmonizacji ustawodawstwa państw członkowskich związanego z pobieraniem i przeszczepianiem ludzkich tkanek i organów, zalecającą, by rządy państw członkowskich zapewniły, że ich przepisy prawa są zgodne z zasadami wskazanymi w aneksie do Rezolucji lub w ramach wprowadzania nowego ustawodawstwa przyjęły przepisy zgodne z takimi w zasadami. Art. 10 Rezolucji stanowi:

„1. Nie można dokonywać pobrania w przypadku istnienia jednoznacznego lub domniemanego sprzeciwu osoby zmarłej, z uwzględnieniem w szczególności jej przekonań religijnych i filozoficznych.

2. W przypadku braku takiego wyraźnego lub domniemanego sprzeciwu dozwolone jest przeprowadzenie eksplantacji. Państwa mogą jednakże zdecydować, że nie można dokonać pobrania, jeżeli – po przeprowadzeniu uzasadnionego zbadania, w możliwym zakresie, opinii rodziny zmarłego, a w przypadku ubezwłasnowolnionej osoby żyjącej, jej przedstawiciela prawnego – sprzeciw jest oczywisty. W przypadku osoby zmarłej nieposiadającej zdolności do czynności prawnych wymagana może być zgoda jej prawnego przedstawiciela.”

28. Konwencja o ochronie praw człowieka i godności jednostki ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny (Rada Europy, Seria traktatów nr 164) jest pierwszym międzynarodowym traktatem w dziedzinie bioetyki („Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie”). Weszła ona w życie w dniu 1 grudnia 1999 r., w odniesieniu do Państw, które ją ratyfikowały. Łotwa podpisała Konwencję o prawach człowieka i biomedycynie w dniu 4 kwietnia 1997 r., a ratyfikowała ją w dniu 25 lutego 2010 r. Konwencja obowiązuje Łotwę od dnia 1 czerwca 2010 r. Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie nie dotyczy pobierania narządów i tkanek od osób zmarłych, lecz pobierania narządów i tkanek w celu ich przeszczepienia od żywych dawców (art. 19, 20).

29. W odniesieniu do pobierania narządów i tkanek od osób zmarłych przyjęto Protokół dodatkowy dotyczący transplantacji narządów i tkanek pochodzenia ludzkiego (Rada Europy, Seria traktatów nr 186). Wszedł on w życie w stosunku do Państw, które go ratyfikowały w dniu 1 maja 2006 r. Łotwa nie podpisała, ani nie ratyfikowała tego Protokołu.

30. Właściwe artykuły Protokołu dodatkowego brzmią:

Art. 1 - Przedmiot

„Strony niniejszego Protokołu chronią godność i tożsamość każdej osoby oraz zapewniają, bez dyskryminacji, poszanowanie jej integralności oraz innych praw i wolności podstawowych w dziedzinie transplantacji narządów i tkanek pochodzenia ludzkiego.”

Art. 16 – Stwierdzenie zgonu

„Narządów lub tkanek nie pobiera się z ciała osoby zmarłej zanim nie stwierdzi się jej zgonu zgodnie z przepisami prawa.

Lekarzami stwierdzającymi zgon nie mogą być osoby biorące bezpośrednio udział w pobraniu od tej osoby narządów lub tkanek, ani uczestniczące w późniejszych etapach procesu przeszczepienia, ani też odpowiedzialne za leczenie potencjalnych biorców narządów lub tkanek.”

Art. 17 – Zgoda i zezwolenia

„Narządów lub tkanek nie pobiera się z ciała osoby zmarłej dopóki nie zostaną uzyskane wymagane przepisami prawa zgoda lub zezwolenie.

Pobrania nie dokonuje się, jeżeli osoba zmarła wyraziła za życia sprzeciw.”

31. W maju 2002 r. Sekretarz Generalny Rady Europy rozesłał do Państw Członkowskich Rady Europy kwestionariusz dotyczący pewnych aspektów prawnych i praktycznych dotyczących przeszczepiania¹. Rząd łotewski odpowiedział twierdząco na pytanie, czy pobranie od żywego dawcy wymagało pozwolenia i odniósł się do art. 19 i 20 Konwencji o prawach człowieka i biomedycynie oraz art. 13 Ustawy o ochronie ciała osoby zmarłej oraz wykorzystywania narządów i tkanek ludzkich. Rząd łotewski wskazał, że wymagana jest zgoda na piśmie. W odpowiedzi na pytanie: „Jakiego rodzaju relacja powinna istnieć pomiędzy żywym dawcą narządu a biorcą?”, Rząd powołał się na art. 19 i 20 Konwencji o prawach człowieka i biomedycynie. W odpowiedzi na pytanie: „Jakie sankcje przewidziano wobec sprawców [przestępstwa handlu organami], w szczególności wobec pośredników i pracowników służby zdrowia?”, Rząd łotewski odniósł się do art. 139 prawa karnego (zob. paragraf 44 poniżej).

B. Dokumenty Unii Europejskiej

32. W dniu 21 lipca 1998 r. Europejska Grupa Etyki w Nauce i Nowych Technologiach (EGE)² przy Komisji Europejskiej wydała Opinię nr 11 w sprawie etycznych aspektów banków tkanek ludzkich, która we właściwych częściach stanowi, co następuje:

„2.3 Informacja i zgoda

Pobieranie tkanek ludzkich wymaga, co do zasady, uprzedniej, świadomej i dobrowolnie wyrażonej zgody danej osoby. Powyższe nie ma zastosowania w przypadku pobierania tkanek nakazanego przez sędziego w kontekście postępowania sądowego, w szczególności, karnego.

Zgoda taka stanowi podstawową zasadę etyczną w Europie, przy czym odnośne procedury i formy wyrażenia takiej zgody (ustnie lub na piśmie, przy świadku lub bez, wyraźna lub domniemana) określone są w ustawodawstwie krajowym na podstawie tradycji prawnych poszczególnych państw.

¹[http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/05_Organ_transplantation_en/CDBI_IN F\(2003\)11rev2.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/Activities/05_Organ_transplantation_en/CDBI_IN F(2003)11rev2.pdf)

² Założona w grudniu 1997 r. EGE jest niezależnym organem doradczym. Jej poprzednikiem była Grupa Doradców Komisji Europejskiej ds. etycznych implikacji biotechnologii, pełniąca rolę organu doradczego ad hoc.

...

2.3.2 Dawcy zmarli

Zgoda dawcy na pobranie tkanek po śmierci może przybierać różne formy, w zależności od systemów krajowych (zgoda „wyrażna” lub „domniemana”). Nie można jednak przeprowadzać pobierania tkanek, z wyłączeniem postępowania sądowego, jeżeli za życia dana osoba wyraziła formalny sprzeciw. Ponadto, jeżeli dana osoba nie wyraziła swojej woli, a w odnośnym systemie stosuje się zasadę zgody „domniemanej”, lekarze mają obowiązek zapewnić, w najszerszym możliwym zakresie, by krewni lub bliscy mieli możliwość przekazania życzeń osoby zmarłej, i mają obowiązek ich uwzględnienia.”

33. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/45/UE z dnia 7 lipca 2010 r. w sprawie norm jakości i bezpieczeństwa narządów ludzkich przeznaczonych do przeszczepienia stanowi:

[Preambuła]

„(21) W Unii istnieją różne modele wyrażania zgody na akt dawstwa, w tym systemy typu opt-in, w których trzeba uzyskać wyraźną zgodę na dawstwo narządów, oraz systemy typu opt-out, w których dawstwo może mieć miejsce, chyba że istnieją jakiegokolwiek dowody na to, że wyrażono jakiegokolwiek sprzeciw wobec dawstwa. Aby umożliwić poszczególnym osobom wyrażenie swojej woli w tej kwestii, niektóre państwa członkowskie utworzyły specjalne rejestry, w których obywatele ją wpisują. Niniejsza dyrektywa nie narusza znacznej różnorodności systemów wyrażania zgody istniejących już w państwach członkowskich. Ponadto poprzez plan działania w sprawie dawstwa i przeszczepiania narządów Komisja zamierza podnieść świadomość społeczną w zakresie dawstwa narządów, a w szczególności utworzyć mechanizmy ułatwiające identyfikację dawców narządów w całej Europie.” ...

ROZDZIAŁ III OCHRONA DAWCÓW I BIORCÓW, WYBÓR I OCENA DAWCÓW

Art. 13 – Zasady regulujące dawstwo narządów

„1. Państwa członkowskie zapewniają dobrowolny i nieodpłatny charakter dawstwa narządów od zmarłych i żywych dawców.

2. Zasada bezpłatności nie stoi na przeszkodzie w otrzymaniu przez żywych dawców rekompensaty, pod warunkiem że jest ona ściśle ograniczona do pokrycia kosztów poniesionych i przychodów utraconych w związku z aktem dawstwa. Państwa członkowskie określają warunki, na jakich taka rekompensata może być wypłacana, unikając zarazem jakiegokolwiek zachęt finansowych lub korzyści finansowych dla potencjalnego dawcy.

3. Państwa członkowskie zakazują ogłaszania zapotrzebowania na narządy lub ich dostępności, o ile takie ogłaszanie wiąże się z oferowaniem lub oczekiwaniem zysku materialnego lub porównywalnych korzyści.

4. Państwa członkowskie zapewniają nienastawiony na zys charakter pobierania narządów.”

Art. 14 – Wymagania dotyczące zgody

„Narządy pobiera się dopiero po spełnieniu wszystkich obowiązujących w danym państwie członkowskim wymogów dotyczących zgody, upoważnienia lub braku jakiegokolwiek sprzeciwu.”

C. Prawo krajowe

1. *Ustawa o ochronie ciała osoby zmarłej oraz wykorzystywaniu narządów i tkanek ludzkich*

34. Ustawa o ochronie ciała osoby zmarłej oraz wykorzystywaniu narządów i tkanek ludzkich (*likums „Par miruša cilvēka ķermeņa aizsardzību un cilvēka audu un orgānu izmantošanu medicīnā”* – „Ustawa”) obowiązująca w danym czasie (ze zmianami obowiązującymi od dnia 1 stycznia 2002 r.), stanowi w art. 2, że każda osoba żyjąca i posiadająca zdolność prawną ma prawo wyrażenia, na piśmie, zgody lub sprzeciwu odnośnie do wykorzystania jej ciała po śmierci. Wyrażone życzenie, o ile nie jest niezgodne z prawem, ma charakter wiążący.

35. Art. 3 stanowi, że w celu wykonania prawa do wyrażenia zgody lub sprzeciwu odnośnie do wykorzystania jej ciała po śmierci osoba ma obowiązek zwrócić się do Urzędu do spraw Obywatelstwa i Migracji, zgodnie z procedurą przewidzianą regulacjami wydanymi przez Radę Ministrów. Moc prawną posiadają jedynie sprzeciw lub zgoda zarejestrowane w Rejestrze Ludności. Procedura, jaką zgodnie z Ustawą, stosować miały instytucje Państwa w celu składania wniosków i uzyskania takiej informacji z Rejestru Ludności nie została jeszcze przyjęta przez Radę Ministrów w czasie, kiedy syn skarżącej zapadł w śpiączkę. Została przyjęta w dniu 11 czerwca 2002 r., a weszła w życie w dniu 15 czerwca 2002 r. w formie zmiany do rozporządzenia Rady Ministrów nr 89 (1999 r.).

36. Zgodnie z art. 4, zatytułowanym „Prawa najbliższych krewnych”, narządy i tkanki osoby zmarłej nie mogą być wykorzystywane niezgodnie z życzeniem takiej osoby wyrażonym za jej życia. W przypadku braku jednoznacznych życzeń, narządy i tkanki mogą zostać wykorzystane, jeżeli sprzeciwu nie wyrazi nikt spośród najbliższych krewnych (dzieci, rodzice, rodzeństwo lub małżonek). Przeszczepienia można dokonać po śmierci biologicznej lub mózgowej potencjalnego dawcy (art. 10).

37. W szczególności art. 11 Ustawy stanowi, że narządy i tkanki zmarłego dawcy mogą być pobierane w celu ich przeszczepienia, jeżeli za życia osoba taka nie wyraziła sprzeciwu wobec takiego pobrania i jeżeli nie sprzeciwiają się temu najbliżsi krewni.

38. Na mocy przepisu przejściowego Ustawy pieczęć w paszporcie wbita przed dniem 31 grudnia 2001 r. z informacją o sprzeciwie lub zgodzie na wykorzystanie ciała po śmierci ma moc prawną do czasu wydania nowego paszportu lub złożenia wniosku do Urzędu do spraw Obywatelstwa i Migracji.

39. Art. 17 stanowi, że Państwo ponosi odpowiedzialność za ochronę ciała osoby zmarłej oraz za wykorzystywanie narządów lub tkanek w celach medycznych. W przedmiotowym czasie funkcja ta leżała w gestii Ministerstwa Opieki Społecznej (począwszy od dnia 30 czerwca 2004 r.: Ministerstwa Zdrowia). Żaden organ lub władza nie mają prawa dokonywania pobrania narządów lub tkanek bez zezwolenia wydawanego przez Ministerstwo (począwszy od dnia 30 czerwca 2004 r. – Ministra).

40. Art. 18 zabrania dokonywania selekcji, przewożenia i wykorzystywania pobranych narządów i tkanek w celach komercyjnych, a także stanowi, iż pobrania narządów i tkanek od osoby żywej lub zmarłej

można dokonywać wyłącznie pod warunkiem działania w sposób ściśle zgodny z życzeniem wyrażonym przez taką osobę.

41. W dniu 2 czerwca 2004 r. parlament przyjął poprawki do art. 4 i 11 Ustawy, obowiązujące od dnia 30 czerwca 2004 r. Począwszy od tej daty art. 4 stanowi, że w przypadku braku w Rejestrze Ludności informacji dotyczącej sprzeciwu lub zgody osoby zmarłej na wykorzystanie jej ciała, narządów lub tkanek po jej śmierci, najbliżsi krewni mają prawo powiadomić instytucję medyczną na piśmie o życzeniu osoby zmarłej wyrażonym za jej życia. Art. 11 stanowi, że narządy i tkanki ciała osoby zmarłej mogą zostać pobrane w celu ich przeszczepienia, jeżeli w Rejestrze Ludności nie zanotowano informacji dotyczącej sprzeciwu lub zgody osoby zmarłej na wykorzystanie jej narządów lub tkanek ciała po śmierci oraz jeżeli najbliżsi krewni osoby zmarłej nie powiadomili instytucji medycznej na piśmie, przed rozpoczęciem transplantacji, o ewentualnym sprzeciwie osoby zmarłej wobec wykorzystania jej narządów i tkanek ciała po śmierci wyrażonym za jej życia. Zabronione jest pobieranie narządów i tkanek ciała zmarłego dziecka w celu ich przeszczepienia, chyba że jeden z rodziców lub opiekun prawny wyrazi zgodę na piśmie.

2. Rozporządzenie Rady Ministrów nr 431 (1996 r.)

42. Rozporządzenie (*Noteikumi par miruša cilvēka audu un orgānu uzkrāšanas un izmantošanas kārtību medicīnā*) stanowi, że pobranie narządów można przeprowadzić po śmierci biologicznej lub mózgowej osoby, jeżeli w jej paszporcie lub dokumentacji medycznej znajduje się pieczęć oznaczająca zgodę na takie pobranie (paragraf 3). W przypadku braku takiej pieczęci należy postępować zgodnie z przepisami Ustawy (zob. powyżej).

43. Jeżeli do szpitala przybywa potencjalny dawca należy skontaktować się z koordynatorem z ośrodka transplantacji (paragraf 11). Pobranie nerki musi być przeprowadzane przez dwóch transplantologów, koordynatora i jedną lub dwie pielęgniarki z ośrodka transplantacji (paragraf 12).

3. Przepisy prawa karnego

44. Zgodnie z art. 139 prawa karnego niezgodne z prawem pobranie narządów lub tkanek od osoby żywej lub zmarłej dokonane w celu ich wykorzystywania w celach medycznych stanowi przestępstwo karne, jeżeli zostanie przeprowadzone przez lekarza.

45. Właściwe przepisy dotyczące praw powodów cywilnych w postępowaniu karnym określone w uprzednio obowiązującym Kodeksie postępowania karnego (obowiązującym do dnia 1 października 2005 r.) zostały opisane w sprawach *Ligeres przeciwko Łotwie* (nr [17/02](#), §§ 39-41, 28 czerwca 2011 r.) i *Pundurs przeciwko Łotwie* ((dec.), nr [43372/02](#), §§ 12-17, 20 września 2011 r.).

4. Przepisy prawa cywilnego

46. Wszystkie właściwe przepisy dotyczące odszkodowania z tytułu szkód materialnych i niematerialnych zgodnie z przepisami prawa cywilnego (przed i po wprowadzeniu zmian, które weszły w życie w dniu 1

marca 2006 r.) zostały zacytowane w całości w wyroku w sprawie *Zavoloka przeciwko Łotwie* (nr [58447/00](#), §§ 17-19, 7 lipca 2009 r.). Artykuły 1635 i 1779 zostały dodatkowo opisane w wyroku w sprawie *Holodenko przeciwko Łotwie* (nr [17215/07](#), § 45, 2 lipca 2013 r.).

PRAWO

I. ZARZUT NARUSZENIA ART. 8 KONWENCJI

47. Skarżąca podniosła zarzut naruszenia art. 8 Konwencji w tym względzie, że pobrania narządów jej syna dokonano bez jego uprzedniej zgody lub bez zgody samej skarżącej. Art. 8 przewiduje, że:

„1. Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, swojego mieszkania i swojej korespondencji.

2. Niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w korzystanie z tego prawa z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób.”

48. Rząd zaprzeczał, jakoby doszło do naruszenia tego artykułu.

A. Zakres skargi skarżącej

1. Stanowisko stron

49. Rząd przedstawił argument dotyczący zakresu skargi skarżącej. Rząd oświadczył, że w formularzu skargi skarżąca podniosła zarzut naruszenia praw jej syna na podstawie art. 8 w związku z pobraniem jego narządów bez uprzedniej zgody jego samego lub skarżącej. W opinii Rządu w aktach sprawy nic nie wskazywało, by skarżąca kiedykolwiek składała skargę na naruszenie jej własnych praw wynikających z Konwencji.

50. Rząd podniósł także zarzut, że skarżąca nie może twierdzić, iż jest ofiarą zarzucanego naruszenia praw pana Petrovsa wynikających z Konwencji.

51. Skarżąca nie zgodziła się z tym twierdzeniem i stwierdziła, że złożyła skargę we własnym imieniu. W formularzu skargi, w polu „skarżący” podała własne nazwisko i oczywistym było – przy braku konkretnych wskazań, że jest inaczej – iż składa skargę dotyczącą naruszenia swoich własnych praw wynikających z Konwencji. Dla uzasadnienia tego twierdzenia zacytowała także fragmenty z formularza skargi. Skarżąca wskazała, że jej oświadczenia brzmiały następująco: „Uważam, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji” oraz, że jej, jako „matce Ołęgsa Petrovsa odmówiono prawa, wynikającego z przepisów prawa, do wyrażenia sprzeciwu względem pobrania narządów”.

52. Skarżąca uważała, że jest ofiarą.

2. Ocena Trybunału

53. Po zbadaniu posiadanych materiałów Trybunał stwierdza, co następuje. Formularz skargi, przesłany do Trybunału w dniu 18 stycznia 2005 r., zawiera pewną liczbę informacji wskazujących, iż został złożony w imieniu skarżącej, pani Swietłany Petrovej. Formularz skargi zawiera wymagane informacje dotyczące samej skarżącej: pełne imię i nazwisko oraz dane kontaktowe. Podpis na formularzu skargi złożyła siostra skarżącej, pani Łuda Belruse, która została upoważniona przez skarżącą do występowania w jej imieniu. Skarżąca w swoim oświadczeniu potwierdziła po raz kolejny, że jej zamiarem było złożenie skargi we własnym imieniu. Odwołała się do informacji podanych w formularzu skargi i potwierdziła, że skarga dotyczy praw jej przysługujących.

54. W pierwszej kolejności Trybunał zauważa, że co do zasady nie można składać skargi w imieniu osoby zmarłej, ponieważ nie można uznać jej za „osobę fizyczną” („*personne physique*” w wersji francuskiej) dla celów art. 34 Konwencji (zob. *Dvořáček i Dvořáková przeciwko Słowacji*, nr [30754/04](#), § 41, 28 lipca 2009 r. oraz *Aizpurua Ortiz i Inni przeciwko Hiszpanii*, nr [42430/05](#), § 30, 2 lutego 2010 r.).

55. Trybunał przypomina o potrzebie rozróżnienia przypadków, w których skarżący zmarł w trakcie postępowania oraz przypadków, w których skargę do Trybunału składają spadkobiercy skarżącego po śmierci ofiary (zob. *Fairfield przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* (dec.), nr [24790/04](#), ETPCz 2005-VI; *Biç i Inni przeciwko Turcji*, nr [55955/00](#), § 20, 2 lutego 2006 r. oraz, spośród wydanych niedawno, *Ergezen przeciwko Turcji*, nr [73359/10](#), § 28, 8 kwietnia 2014 r. (nieostateczny) wraz z orzecznictwem cytowanym tamże). W przypadkach, gdy skarżący zmarł przed złożeniem skargi do Trybunału, Trybunał podkreślał, że prawa wynikające z art. 8 mają charakter wysoce osobisty i nieprzenoszalny (zob. *Sanles Sanles przeciwko Hiszpanii* (dec.), nr [48335/99](#), ETPCz 2000-XI). Zatem co do zasady krewni lub bliscy nie mogą powoływać się na postanowienia art. 8, o ile dana ingerencja nie dotyczy ich osobiście.

56. W niniejszej sprawie prawa zmarłego, pana Petrovsa, i jego matki, skarżącej w niniejszej sprawie, są blisko powiązane. W odnośnym czasie przepisy prawa krajowego jednoznacznie stanowiły, że prawo do wyrażenia własnego życzenia dotyczącego pobrania narządów lub tkanek po śmierci przysługiwało nie tylko danej osobie, lecz także jej najbliższemu krewnym, w tym rodzicom (zob. paragrafy 36 i 37 powyżej). Trybunał uznaje jednakże, iż w niniejszej sprawie nie ma potrzeby bardziej szczegółowego zbadania kwestii przenoszenia praw, jako że skarżąca złożyła skargę dotyczącą naruszenia jej własnych praw w związku z pobraniem narządów syna po jego śmierci. Przeciwnie do twierdzenia Rządu, Trybunał uznaje, że w formularzu skargi skarżąca jednoznacznie wskazała, iż składa skargę we własnym imieniu oraz że podtrzymywała to stanowisko w swoich oświadczeniach dotyczących dopuszczalności i przedmiotu sprawy.

57. Sprzeciw Rządu dotyczący zakresu skargi skarżącej zostaje zatem oddalony.

58. Uznając, że skarga skarżącej dotyczy jej praw wynikających z Konwencji, nie zaś praw jej zmarłego syna, Trybunał nie uznaje za

konieczne rozpoznawać odrębnie argumentu Rządu odnośnie do statusu skarżącej jako ofiary.

A. Dopuszczalność

1. Stanowisko stron

59. Po pierwsze Rząd przedstawił zastrzeżenie wstępne dotyczące braku wyczerpania krajowych środków odwoławczych, powołując się na decyzję Trybunału w sprawie *Grišankova i Grišankovs przeciwko Łotwie* ((dec.), nr [36117/02](#), ETPCz-2003 II (fragmenty)). Rząd stwierdził, że skarżąca powinna była złożyć skargę do Trybunału Konstytucyjnego, ponieważ pobranie narządów jej syna odbyło się w sposób zgodny z procedurą opisaną w art. 4 i 11 Ustawy. Powinna była podnieść kwestię zgodności tych przepisów z łotewską konstytucją.

60. Po drugie Rząd argumentował, że skarżąca nie złożyła skargi do MADEKKI. Rząd podkreślił, że w przedmiotowym czasie organem właściwym do zbadania zarzutów skarżącej był MADEKKI. Ponadto skarżąca nie złożyła odwołania od raportu MADEKKI, który instytucja ta przedłożyła do Policji Bezpieczeństwa i prokuratury. Zgodnie z oświadczeniem Rządu zbadanie przez MADEKKI zgodności procedury pobrania narządów z prawem krajowym stanowiło niezbędny warunek wstępny wszczęcia postępowania cywilnego lub karnego wobec osób odpowiedzialnych. Rząd nie podał żadnych dalszych informacji w tym względzie.

61. Po trzecie Rząd oświadczył, że skarżąca mogła powołać się na art. 1635 prawa cywilnego (obowiązującego od dnia 1 marca 2006 r.) i domagać się odszkodowania z tytułu strat materialnych i niematerialnych przed sądami cywilnymi. Skarżąca nadal miała możliwość skorzystania z tego środka. Cytując decyzję Trybunału w sprawie *Andrasik i Inni przeciwko Słowacji* (nr [57984/00](#), 22 października 2002 r.), Rząd argumentował, że proponowany środek odwoławczy stał się dostępny niedługo po złożeniu przez skarżącą skargi do Trybunału w dniu 18 stycznia 2005 r. Rząd przedstawił kilka przykładów orzecznictwa krajowego dotyczących stosowania przepisu art. 1635 w praktyce. Rząd odniósł się do postępowania w sprawie PAC-714 (wszczętego w dniu 7 lutego 2005 r.), w ramach którego powódka domagała się odszkodowania z tytułu szkody niematerialnej ze strony szpitala, w którym urodziła dziecko i w którym bez jej zgody przeprowadzono zabieg podwiązania jajowodów (antykoncepcji chirurgicznej) (zob. *L. H. przeciwko Łotwie*, nr [52019/07](#), § 8, 29 kwietnia 2014 r. (nieostateczny)). W dniu 1 grudnia 2006 r. roszczenie to zostało podtrzymane, a powódce przyznano odszkodowanie z tytułu uszkodzenia ciała i cierpień moralnych w wysokości 10,000 łatów łotewskich (LVL) w związku z niezgodną z prawem sterylizacją na podstawie art. 2349 prawa cywilnego. Wyrok ten stał się prawomocny w dniu 10 lutego 2007 r. Rząd odniósł się także do jednej ze spraw dotyczących „tragedii w Talsi” (wszczętej w dniu 15 września 2006 r.), w której w dniu 16 marca 2010 r. sąd apelacyjny przyznał odszkodowanie ze strony Państwa w wysokości 20,000 LVL w związku z wypadkiem, do którego doszło w dniu 28 czerwca 1997 r. w Talsi, w którym pośród innych dzieci zmarła także córka powoda.

Ostateczna decyzja w tej sprawie została wydana w dniu 28 września 2011 r. Rząd nie przedstawił kopii decyzji wydanych w tej sprawie.

62. Wreszcie, opierając się na założeniu, że zarzucane naruszenie wynikało z rzeczywistego sformułowania właściwych przepisów prawa krajowego, Rząd stwierdził, że skarżąca nie dopełniła wymogu sześciu miesięcy, ponieważ – w opinii Rządu – skargi złożone do Policji Bezpieczeństwa czy prokuratury nie stanowiły skutecznych środków odwoławczych. Nawet gdyby stanowiły one takie środki odwoławcze, wynik postępowania przed tymi instytucjami byłby w znacznym stopniu uzależniony od badania przeprowadzonego przez MADEKKI, a skarżąca nie zakwestionowała raportu sporządzonego przez tę instytucję. Rząd podkreślił, że skarżąca dowiedziała się o pobraniu narządów w dniu 11 lutego 2003 r., a raport MADEKKI został sporządzony w dniu 7 maja 2003 r. Rząd doszedł zatem do wniosku, że skarżąca nie złożyła skargi do Trybunału w terminie sześciu miesięcy od jednej ze wskazanych dat.

63. Skarżąca nie zgodziła się z tym twierdzeniem. W odpowiedzi na pierwszy przywołany przez Rząd środek odwoławczy – odwołanie do Trybunału Konstytucyjnego – skarżąca wskazała, że kompetencja Trybunału Konstytucyjnego nie obejmowała badania, czy konkretny przepis prawny został prawidłowo zinterpretowany. Sprawa *Grišankovs i Grišankova* dotyczyła przepisu prawnego, który skarżący w tej sprawie uważali za sprzeczny z Konwencją. Skarżąca w niniejszej sprawie odniosła się do art. 11 i podkreśliła, że system „domniemanej zgody” na Łotwie ograniczały życzenia wyrażone przez krewnych. Skarżąca stwierdziła, że przedmiotem niniejszej sprawy jest nie sam przepis prawny, lecz fakt, że osoby odpowiedzialne za pobranie narządów przeprowadziły taką procedurę, nie podejmując próby ustalenia, jakie były życzenia najbliższych krewnych. Z tego względu wyrok w sprawie *Grišankovs i Grišankova* nie ma zastosowania.

64. W odpowiedzi na drugi środek odwoławczy wskazany przez Rząd, mianowicie skargę do MADEKKI, skarżąca zgodziła się, że osobiście nie złożyła skargi do tego organu. Jednakże w odpowiedzi na jej skargę skierowaną do Policji Bezpieczeństwa i prokuratury, oba organy złożyły wniosek o sporządzenie raportu. Gdyby skarżąca złożyła taką skargę osobiście, wynik byłby taki sam. Zdaniem skarżącej, nie mogła ona złożyć odwołania od raportu MADEKKI, ponieważ nie była to czynność administracyjna, lecz raczej opinia biegłego sporządzona w toku postępowania karnego, względem której odwołanie nie przysługiwało. W każdym razie, raport MADEKKI jako taki nie był wystarczający, by stanowił zadośćuczynienie dla skarżącej ani też nie posiadał wiążącej mocy prawnej. W uzasadnieniu skarżąca odniosła się do sprawy *Manoussakis i Inni przeciwko Grecji* (26 września 1996 r., § 33, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-IV).

65. W odpowiedzi na trzeci środek odwoławczy wskazany przez Rząd skarżąca podkreśliła, że art. 139 prawa karnego *expressis verbis* wskazywał na odpowiedzialność karną z tytułu niezgodnego z prawem pobrania narządów lub tkanek. Skarżąca zauważyła, że korzystając z prawa wyboru środka odwoławczego, podjęła działania w celu uzyskania wiedzy, kto był odpowiedzialny i ponosił odpowiedzialność karną za pobranie. Skarżąca

podjęła wszelkie działania, jakich można było oczekiwać z jej strony w ramach postępowania karnego; nie można było zatem oczekiwać od niej wszczęcia w tej samej sprawie postępowania cywilnego. Skarżąca powołała się w tym względzie na sprawy *Assenov i Inni przeciwko Bułgarii* (28 października 1998 r., § 86, *Reports* 1998-VIII) oraz *Fredriksen i Inni przeciwko Danii* (nr [12719/87](#), decyzja Komisji z dnia 3 maja 1988 r., DR 56, str. 237).

66. Wreszcie w odniesieniu do kwestii spełnienia wymogu sześciu miesięcy, skarżąca nie zgodziła się z twierdzeniem, że postępowanie karne nie stanowiło skutecznego środka odwoławczego. Przypomniała, że niniejsza sprawa nie dotyczyła zgodności przepisu prawnego z Konstytucją, lecz faktu, że osoby odpowiedzialne za pobranie przeprowadziły je bez umożliwienia skarżącej wyrażenia jej życzenia. Raport MADEKKI zawierał jedynie opinię biegłego uzyskaną w ramach postępowania karnego, dotyczącą niektórych spośród wielu kwestii, których postępowanie to dotyczyło; nie stanowił on natomiast decyzji wiążącej.

2. Ocena Trybunału

67. W zakresie, w jakim Rząd odniósł się do skargi konstytucyjnej jako środka odwoławczego właściwego w okolicznościach dotyczących skarżącej, Trybunał uznaje, że skarga taka nie stanowiła skutecznego środka ochrony praw skarżącej wynikających z art. 8 Konwencji z następujących przyczyn.

68. Trybunał badał już kwestię zakresu kontroli przez Trybunał Konstytucyjny na Łotwie (zob. *Grišankova i Grišankovs*, cyt. powyżej; *Liepājnīeks przeciwko Łotwie* (dec.), nr [37586/06](#), §§ 73-76, 2 listopada 2010 r.; *Savičs przeciwko Łotwie*, nr [17892/03](#), §§ 113-117, 27 listopada 2012 r.; *Mihailovs przeciwko Łotwie*, nr [35939/10](#), §§ 157-158, 22 stycznia 2013 r.; *Nagla przeciwko Łotwie*, nr [73469/10](#), § 48, 16 lipca 2013 r. oraz *Latvijas jauno zemnieku apvienība przeciwko Łotwie* (dec.), nr [14610/05](#), §§ 44-45, 17 grudnia 2013 r.).

69. Trybunał zauważył, że Trybunał Konstytucyjny rozpoznawał między innymi skargi indywidualne podważające konstytucyjność przepisu prawnego lub jego zgodność z przepisem posiadającym nadrzędną moc prawną. Indywidualną skargę konstytucyjną można wnieść względem przepisu prawnego wyłącznie w przypadku, gdy osoba indywidualna sądzi, że dany przepis narusza jej podstawowe prawa zapisane w Konstytucji. Z tego względu procedura indywidualnej skargi konstytucyjnej nie może stanowić skutecznego środka odwoławczego w sytuacji, gdy zarzucane naruszenie było jedynie skutkiem błędnego zastosowania lub interpretacji przepisu prawnego, który w swej treści nie jest niezgodny z Konstytucją (zob. *Latvijas jauno zemnieku apvienība*, cyt. powyżej, §§ 44-45).

70. W niniejszej sprawie Trybunał stwierdza, że skarga skarżącej dotycząca pobrania narządów nie jest związana ze zgodnością jednego przepisu prawnego z innym, nadrzędnym, przepisem prawnym. Rząd argumentował, że pobranie narządów odbyło się w sposób zgodny z procedurą określoną prawem. Skarżąca ze swej strony nie kwestionowała zgodności tej procedury z konstytucją. Twierdziła bowiem, że nie uwzględniono jej życzeń jako najbliższej krewnej. Trybunał stwierdza, że

skarga skarżącej dotyczy zastosowania i interpretacji prawa krajowego, w szczególności w świetle braku właściwych regulacji administracyjnych; nie można uznać, iż mamy do czynienia z ewentualnymi kwestiami dotyczącymi zgodności. W takich okolicznościach Trybunał stwierdza, że skarżąca nie miała obowiązku wyczerpania proponowanego środka odwoławczego.

71. W odniesieniu do kwestii zwrócenia się do MADEKKI Trybunał zauważa, że raport tej instytucji został opracowany dla celów dochodzenia dotyczącego skarg wniesionych przez skarżącą (por. *Žarskis przeciwko Łotwie* (dec.), nr [33695/03](#), § 23, 17 marca 2009 r.; *Ruža przeciwko Łotwie* (dec.), nr [33798/05](#), § 19, 11 maja 2010 r.; *Buks przeciwko Łotwie* (dec.), nr [18605/03](#), § 11, 4 września 2012 r. oraz *Fedosejevs przeciwko Łotwie* (dec.), nr [37546/06](#), § 17, 19 listopada 2013 r.). Fakt, że skarżąca nie złożyła osobiście skargi do MADEKKI nie jest istotny w okolicznościach niniejszej sprawy, w odniesieniu do których instytucja ta sporządziła raport dla celów postępowania karnego. W tym kontekście Trybunał nie dostrzega możliwości zakwestionowania przez skarżącą ustaleń MADEKKI, zważywszy na fakt, iż opierały się one jedynie na opinii biegłych dotyczącej tego, czy przy pobieraniu narządów lekarze działali zgodnie z prawem. W każdym razie Trybunał zauważa, że standardowo zadaniem władz dochodzeniowych i śledczych jest ustalenie, czy popełniono przestępstwo, a przy wykonywaniu tego zadania władze takie powinny uwzględniać wszystkie dowody, w tym ewentualne raporty specjalistów. Zważywszy, że skarżąca odwoływała się od wszystkich decyzji podjętych przez władze dochodzeniowe i śledcze, Trybunał nie może zarzucić skarżącej, że nie złożyła odrębnej skargi dotyczącej MADEKKI.

72. W odniesieniu do możliwości wszczęcia sprawy cywilnej o odszkodowanie, w sprawie *Calvelli i Ciglio przeciwko Włochom* ([WI], nr [32967/96](#), § 51, ETPCz 2002-I), Trybunał orzekł:

„W szczególnej sferze zaniechań medycznych obowiązek ten może również zostać spełniony, przykładowo jeżeli system prawny przewiduje istnienie środka odwoławczego dla ofiar w sądach cywilnych, zarówno samodzielnie, jak i w połączeniu ze środkiem dostępnym w sądach karnych, umożliwiając ustalenie ewentualnej odpowiedzialności lekarzy oraz uzyskanie odpowiedniego zadośćuczynienia na mocy przepisów prawa cywilnego, przykładowo nakazu wypłaty odszkodowania i publikacji decyzji. Przewidziane mogą być także środki dyscyplinarne.”

73. Trybunał stwierdził ponadto, że zasada ta ma zastosowanie w przypadku, gdy naruszenie prawa do życia lub nietykalności cielesnej nie zostało spowodowane rozmyślnie (zob. *Vo przeciwko Francji* [WI], nr [53924/00](#), § 90, ETPCz 2004-VIII oraz *Öneryildiz przeciwko Turcji* [WI], nr [48939/99](#), § 92, ETPCz 2004-XII).

74. Jednakże, Trybunał doszedł także do wniosku, że w przypadku istnienia większej liczby krajowych środków odwoławczych, z których osoba może skorzystać, osoba taka ma prawo wyboru środka odwoławczego, który dotyczy jej podstawowego roszczenia (zob. *Jasinskis przeciwko Łotwie*, nr [45744/08](#), § 50, 21 grudnia 2010 r.). Trybunał zauważa, że w niniejszej sprawie skarżąca skorzystała ze ścieżki karnej dochodzenia zadośćuczynienia w sposób zgodny z właściwymi przepisami prawa krajowego. Wybrany przez nią środek odwoławczy mógł

doprowadzić do ustalenia, że pobranie narządów jej syna zostało przeprowadzone w sposób sprzeczny z procedurą krajową oraz że jej prawa jako najbliższej krewnej zostały naruszone. To z kolei mogło ostatecznie doprowadzić do przyznania odszkodowania, zważywszy na fakt, że łotewski system prawny uznaje prawa ofiar do wnoszenia roszczeń cywilnych w postępowaniu karnym oraz domagania się odszkodowania z tytułu szkód poniesionych na skutek przestępstwa (zob. paragraf 45 powyżej). W takich okolicznościach brak podstaw wskazujących, by skarżąca mogła w sposób uprawniony oczekiwać, że środek odwoławczy dostępny w ramach przepisów prawa karnego nie będzie w jej przypadku skuteczny.

75. Trybunał jest zdania, że skarżąca nie miała obowiązku składania do sądów cywilnych odrębnego, dodatkowego wniosku o odszkodowanie, który również mógł prowadzić do ustalenia, że pobranie narządów jej syna zostało przeprowadzone w sposób sprzeczny z procedurą krajową oraz że jej prawa jako najbliższej krewnej zostały naruszone (zob. również *Sergiyenko przeciwko Ukrainie*, nr [47690/07](#), §§ 40-43, 19 kwietnia 2012 r.; *Arskaya przeciwko Ukrainie*, nr [45076/05](#), §§ 75-81, 5 grudnia 2013 r. oraz *Valeriy Fuklev przeciwko Ukrainie*, nr [6318/03](#), §§ 77-83, 16 stycznia 2014 r., w których skarżący nie byli obowiązani do składania odrębnych pozwów cywilnych z tytułu zarzucanych błędów lekarskich).

76. Ostatecznie, uwzględniając powyższe stwierdzenia dotyczące odwołania się do Trybunału Konstytucyjnego oraz środka odwoławczego dostępnego w ramach przepisów prawa karnego, Trybunał nie uważa, by skarga została złożona po terminie. Przeciwnie do oświadczenia Rządu, ostatnia krajowa decyzja stanowiąca podstawę obliczenia okresu sześciu miesięcy została wydana przez Prokuratora Generalnego w dniu 23 sierpnia 2004 r.

77. Uwzględniając powyższe, Trybunał stwierdza, iż skarga skarżące dotycząca naruszenia art. 8 Konwencji nie może zostać uznana za niedopuszczalną ze względu na niewyczerpanie krajowych środków odwoławczych lub brak zgodności z terminem sześciu miesięcy. Dlatego też sprzeciw Rządu w tym zakresie musi zostać oddalony. Ponadto Trybunał przypomina, że koncepcje życia prywatnego i rodzinnego to pojęcia szerokie, których nie można zdefiniować w sposób wyczerpujący (zob. *Hadri-Vionnet przeciwko Szwajcarii*, nr [55525/00](#), § 51, 14 lutego 2008 r.). W sprawie *Pannullo i Forte przeciwko Francji* (nr [37794/97](#), § 36, ETPCz 2001-X) Trybunał stwierdził, iż nadmierne opóźnienie ze strony władz francuskich przy przekazaniu ciała dziecka po przeprowadzeniu sekcji stanowiło ingerencję w życie prywatne i rodzinne skarżących. Trybunał uznał także, iż odmowa władz śledczych przekazania ciał osób zmarłych ich krewnym stanowiła ingerencję w życie prywatne i rodzinne skarżących (zob. *Sabanchiyeva i Inni przeciwko Rosji*, nr [38450/05](#), § 123, ETPCz 2013 (streszczenie) oraz *Maskhadova i Inni przeciwko Rosji*, nr [18071/05](#), § 212, 6 czerwca 2013 r.). Trybunał zauważa, że nie jest przedmiotem sporu pomiędzy stronami, iż prawo skarżące – ustanowione prawem krajowym – do wyrażenia zgody lub odmowy w odniesieniu do pobrania narządów jej syna (zob. paragraf 87 poniżej) jest objęte zakresem art. 8 Konwencji. Rząd nie zakwestionował tego twierdzenia. Trybunał nie widzi podstaw, by sądzić inaczej, a zatem w okolicznościach niniejszej sprawy przepis tego

artykułu ma w zastosowanie. Trybunał zauważa, że niniejsza skarga nie jest niedopuszczalna z żadnych innych przyczyn, w związku z czym musi zostać uznana za dopuszczalną.

C. Przedmiot sprawy

1. Stanowisko stron

(a) Skarżąca

78. Skarżąca twierdziła, że pobranie narządów syna bez jej zgody stanowiło ingerencję w jej życie prywatne i rodzinne. Skarżąca podkreśliła, że została pozbawiona praw ustanowionych na mocy przepisów prawa krajowego do wyrażenia sprzeciwu wobec pobrania narządów syna. Skarżąca podkreśliła, że badania narządów, które zostały następnie pobrane oraz badania krwi, zostały przeprowadzone, kiedy jej syn jeszcze żył, dla określenia zgodności z ciałem potencjalnego biorcy w celu ich przeszczepienia.

79. Powołując się na sprawę *X i Y przeciwko Holandii*, skarżąca stwierdziła następnie, że mimo iż przedmiotem art. 8 jest zasadniczo ochrona jednostki przed arbitralną ingerencją władz publicznych, przepis ten nie ogranicza się jedynie do zobowiązania Państwa do powstrzymywania się przed taką ingerencją. W uzupełnieniu do takiego zobowiązania do niepodejmowania ingerencji, obejmuje on także obowiązki pozytywne nieodłącznie związane ze skutecznym poszanowaniem życia prywatnego lub rodzinnego; obowiązki takie obejmują wprowadzenie środków, których celem jest zapewnienie poszanowania życia prywatnego lub rodzinnego (zob. *X i Y przeciwko Holandii*, 26 marca 1985 r., § 23, Seria A nr 91). Następnie skarżąca odniosła się do sprawy *Ciubotaru przeciwko Mołdowie*, w której potwierdzono, że obowiązki pozytywne obejmują pewne gwarancje proceduralne, przykładowo skuteczne ramy proceduralne umożliwiające skarżącym dowiedzenie swoich praw wynikających z art. 8 w warunkach rzetelności, przynajmniej w odniesieniu do kwestii dowodów (zob. *Ciubotaru przeciwko Mołdowie*, nr [27138/04](#), § 51, 27 kwietnia 2010 r.).

80. W dalszej kolejności skarżąca uzasadniała, że ingerencja w jej prawa nie była zgodna z prawem, ani konieczna w rozumieniu art. 8 ust. 2 Konwencji. W odniesieniu do pierwszego z tych stwierdzeń, skarżąca twierdziła, że przyznając najbliższemu krewnym prawo wyrażenia wiążącego życzenia odnośnie do pobrania narządów, prawo krajowe zapewniało właściwą równowagę pomiędzy życiem prywatnym i rodzinnym oraz prawami innych osób. W sprawie skarżącej władze krajowe nie dopełniły obowiązku zapewnienia warunków wyrażenia takiego życzenia. Aby ingerencja była „przewidziana przez ustawę”, prawo musiało być jasne i musiało ustanawiać możliwość korzystania z prawa będącego przedmiotem ochrony. W odniesieniu do drugiego stwierdzenia, skarżąca oświadczyła, że ingerencja nie była proporcjonalna. Powinien być istnieć pewien mechanizm ustalania życzeń osoby umierającej za pośrednictwem jej najbliższych krewnych w sytuacji, gdy dana osoba nie wyraziła takich życzeń za życia. Istnienie takiego mechanizmu byłoby proporcjonalne, w mniejszym stopniu

ograniczające prawo do życia prywatnego i rodzinnego, i nie byłoby sprzeczne z uprawnionymi celami społeczeństwa, jako że krąg bliskich krewnych, którzy mogliby wyrazić sprzeciw wobec pobrania narządów, pozostawałby bardzo ograniczony. W takich przypadkach brak odpowiedzi ze strony krewnych – po upływie określonego terminu oraz po nawiązaniu z nimi kontaktu i przedstawieniu prośby o wyrażenie ich życzeń – mogłoby być uważane za zgodę. Skarżąca dodała, że nie istniała pilna potrzeba społeczna, która mogłaby zwolnić władze z obowiązku podjęcia działań w celu ustalenia życzeń najbliższych krewnych w sprawie pobrania narządów.

(b) Rząd

81. Rząd argumentował, iż „system domniemanej zgody” dopuszczał ingerencję w prawo osoby do życia prywatnego na podstawie art. 8 Konwencji. Rząd twierdził, że pobranie narządów zostało przeprowadzone w sposób zgodny z prawem krajowym. Ustawa przewidywała „system domniemanej zgody”, który służył celowi ochrony zdrowia i praw innych osób. Rząd podkreślił, że „system domniemanej zgody” nie był innowacją i że Łotwa nie była jedynym krajem stosującym taki system; był on stosowany w jedenastu innych Państwach.

82. Jednocześnie Rząd przyznał, że kwestia, czy zgoda domniemana jest wystarczająca, czy też dla pobrania narządów w celu ich przeszczepienia wymagana powinna być zgoda jednoznacznie wyrażona, nie została rozstrzygnięta ani nie była jednomyślnie stosowana przez Układające się Państwa. Rząd oznajmił, że przedmiot debaty był zakorzeniony w tradycji prawa krajowego i że nie istniał na poziomie europejskim konsensus co do sztywnego stosowania jednego z systemów. Rząd argumentował, iż działania ustawodawcy związane z ustanowieniem „systemu domniemanej zgody” były w pełni zgodnie z powszechnie akceptowaną zasadą, iż pobranie narządów od osoby zmarłej nie może zostać przeprowadzone wbrew wyrażonym lub domniemanym życzeniom danej osoby. Rząd oświadczył, że Państwa członkowskie miały prawo decydować, czy i na jakich warunkach można dokonać pobrania, jeżeli zmarły nie wyraził życzenia w tej kwestii, w tym w odniesieniu do życzeń bliskich osoby zmarłej. W tym względzie Rząd odwołał się do art. 10 § 1 Rezolucji (78) 29 (zob. paragraf 27 powyżej). Rząd przypomniał, że w przedmiotowym czasie prawo krajowe ustanawiało możliwość zarejestrowania życzeń osoby w odniesieniu do pobrania jej narządów.

83. Ze względu na szeroki margines oceny w tym zakresie Rząd podkreślił, że „domniemana zgoda” przewidziana prawem krajowym stanowiła proces, w ramach którego wymagano, by dana osoba lub jej najbliższy krewny w sposób czynny wyrazili sprzeciw wobec dokonywania określonych czynności na ciele takiej osoby. Rząd argumentował, iż odnośny przepis prawa krajowego ustanawiał procedurę, zgodnie z którą osoba niewyrażająca zgody na pobranie narządów własnych lub innej osoby (w niniejszej sprawie narządów syna skarżącej) musiała podjąć pewne czynności, by skutecznie sprzeciwić się takiemu pobraniu.

84. Rząd nie zgodził się ze skarżącą, twierdząc, że w ramach „systemu domniemanej zgody” skarżąca nie była w żaden sposób pozbawiona prawa wyrażenia sprzeciwu względem pobrania narządów jej syna. Rząd

oświadczył, że to sama skarżąca nie podjęła żadnych działań w celu ustalenia miejsca pobytu syna, uzyskania informacji o jego stanie zdrowia lub przedstawienia we właściwym czasie informacji o życzeniach dotyczących ewentualnego pobrania narządów. Rząd podkreślił, że w przypadku nieobecności w szpitalu najbliższych krewnych osoby zmarłej prawo krajowe nie nakładało na lekarza czy instytucję medyczną obowiązku podejmowania konkretnych działań w celu ustalenia, czy osoby takie wyrażają sprzeciw odnośnie do ewentualnego pobrania narządów. W tym względzie Rząd odniósł się do decyzji krajowej (w sprawie nr 1840000303), w której sąd miejski potwierdził, że art. 4 Ustawy ustanawia prawo najbliższych krewnych do wyrażenia sprzeciwu odnośnie do pobrania narządów osoby zmarłej, lecz nie nakłada na lekarza obowiązku wyjaśniania krewnym tych praw. Ponadto Rząd wskazał na opinie naukowców z dziedziny prawa i medycyny, którzy badali złożone kwestie etyczne, jakie pojawiają się wskutek nieuniknionego konfliktu pomiędzy destrukcyjnym wpływem emocjonalnym, jaki śmierć wywiera na rodzinę, a faktem, że decyzję o transplantacji narządów należy podjąć w niezwykle krótkim czasie.

2. Ocena Trybunału

(a) Zasady ogólne

85. Zasadniczym celem art. 8 jest ochrona jednostki przed arbitralną ingerencją władz publicznych. Każdy przypadek ingerencji, o której mowa w pierwszym ustępie artykułu 8, musi być uzasadniony zgodnie z drugim ustępem, mianowicie jako „przewidziany przez ustawę” i „konieczny w demokratycznym społeczeństwie” ze względu na jeden lub więcej z wymienionych w przepisie uprawnionych celów. Pojęcie konieczności implikuje, że ingerencja wiąże się z pilną potrzebą społeczną oraz, w szczególności, że jest ona proporcjonalna do jednego lub więcej uprawnionych celów realizowanych przez władze (zob. *A, B i C przeciwko Irlandii* [WI], nr [25579/05](#), §§ 218-241, 16 grudnia 2010 r.).

86. Trybunał odwołuje się do interpretacji sformułowania „przewidziana przez ustawę” we własnym orzecznictwie (podsumowanym w wyroku w sprawie *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [WI], nr [30562/04](#) i [30566/04](#), §§ 95-96, ETPCz 2008 r.). W niniejszej sprawie szczególnie istotny jest wymóg, by zaskarżany środek posiadał pewną podstawę w prawie krajowym, która powinna być zgodna z zasadą rządów prawa, co z kolei oznacza, że prawo krajowe musi być sformułowane w sposób wystarczająco precyzyjny i musi zapewniać właściwą ochronę prawną przed arbitralnością. A zatem prawo krajowe musi w sposób wystarczająco jasny określać zakres swobody przysługującej kompetentnym władzom oraz sposób jej wykonywania (zob. spośród niedawno wydanych wyroków, *L.H.*, cyt. powyżej, § 47).

(b) Zastosowanie w niniejszej sprawie

87. Odnośnie do zarzucanej ingerencji, powracając do okoliczności niniejszej sprawy, Trybunał zauważa, że wskutek wypadku samochodowego syn skarżącej odniósł zagrażające życiu obrażenia, z powodu których – po

podjęciu próby uratowania jego życia – zmarł. Niezwłocznie po jego śmierci dokonano pobrania nerek i śledziony w celu ich przeszczepienia. Skarżąca, która była jedną z jego najbliższych krewnych, nie została o tym fakcie poinformowana, w związku z czym nie mogła skorzystać z pewnych praw rzekomo ustanowionych prawem krajowym, tj. praw do wyrażenia zgody lub odmowy dotyczącej pobrania narządów jej syna.

88. Trybunał zauważa ponadto, że nie zakwestionowano faktu, iż oba szpitale zaangażowane w sprawę: Szpital nr 1 w Rydze oraz Uniwersytecki Szpital Kliniczny im. Paulsa Stradiņša, były instytucjami publicznymi, a zatem czyny i zaniechania personelu medycznego mogły skutkować powstaniem odpowiedzialności pozwanego Państwa z tytułu Konwencji (zob. *Glass przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr [61827/00](#), § 71, ETPCz 2004-II).

89. Trybunał uznaje, iż okoliczności, o których mowa powyżej, są wystarczające, by uznać, że doszło do ingerencji w prawo skarżącej do poszanowania jej życia prywatnego na podstawie art. 8 Konwencji.

90. W odniesieniu do kwestii, czy ingerencja była „przewidziana przez ustawę”, Trybunał zauważa, że prawo łotewskie w przedmiotowym czasie jednoznacznie przewidywało prawo nie tylko danej osoby, lecz także jej najbliższych krewnych, w tym rodziców, do wyrażenia życzenia dotyczącego pobrania narządów po śmierci danej osoby (zob. paragrafy 36 i 37 powyżej). Strony nie zakwestionowały tego faktu, wyraziły jednakże odmienne zdania w sprawie wykonywania tego prawa. W opinii skarżącej władze krajowe nie dopełniły obowiązku zapewnienia warunków wyrażenia życzenia odnośnie do pobrania narządów syna skarżącej w celu ich przeszczepienia. Zdaniem Rządu „system domniemanej zgody” na Łotwie był procesem czynnym, a od osób, których dotyczył, oczekiwano podjęcia konkretnych działań w celu wyrażenia sprzeciwu wobec pobrania narządów. W opinii Trybunału kwestie te odnoszą się do jakości prawa krajowego, w szczególności tego, czy ustawodawstwo krajowe sformułowane było w sposób wystarczająco precyzyjny lub zapewniało wystarczający poziom ochrony prawnej przed arbitralnością przy braku właściwych regulacji o charakterze administracyjnym.

91. W tym kontekście Trybunał stwierdza, że podstawowym przedmiotem sporu pomiędzy stronami jest to, czy przepisy prawa – które zasadniczo przyznawały najbliższym krewnym prawo do wyrażenia życzeń dotyczących pobrania narządów – były wystarczająco jasne w odniesieniu do wykonywania tego prawa. Skarżąca twierdziła, iż nie istniał mechanizm umożliwiający jej skorzystanie z własnego prawa, natomiast Rząd uważał, że mechanizm taki istniał i że najbliżsi krewni, jeżeli zamierzali zapobiec pobraniu narządów, powinni byli podjąć działania.

92. Trybunał musi jednakże podkreślić, że w przypadku, gdy sprawa dotyczy ustawodawstwa krajowego, nie jest zadaniem Trybunału badanie odnośnego ustawodawstwa *in abstracto*. Trybunał musi ograniczyć się, na tyle, na ile jest to możliwe, do zbadania problemów wniesionej do Trybunału sprawy (zob. *Taxquet przeciwko Belgii* [WI], nr [926/05](#), § 83 *in fine*, ETPCz 2010 r.).

93. Trybunał zdaje sobie sprawę z faktu, że przez blisko trzy dni, od 26 do 29 maja 2002 r., stan zdrowia syna skarżącej był bardzo poważny i że

pozostawał on nieprzytomny do czasu stwierdzenia śmierci o godzinie 1.20 w nocy w dniu 29 maja 2002 r. W tym kontekście, chociaż ze względu na jego krytyczny stan ewidentnie istniała nagła sytuacja medyczna, nie można twierdzić, iż praktycznie niemożliwe było nawiązanie kontaktu z jego najbliższymi krewnymi lub przynajmniej podjęcie próby nawiązania takiego kontaktu, poinformowania ich o jego stanie i zadania pytania dotyczącego ewentualnego przeszczepienia narządów. W istocie, skarżąca oświadczyła, iż była w kontakcie z lekarzami i Szpitalem. Rząd zakwestionował to twierdzenie, podając jako przyczynę fakt, że w dokumentacji lekarskiej jej syna nie wpisano danych kontaktowych. Niezależnie od tego, jak było w rzeczywistości, punktem wyjścia analizy Trybunału jest fakt, ustalony przez władze krajowe, że skarżąca nie została poinformowana o możliwości pobrania narządów jej syna w celu przeszczepienia (zob. paragrafy 15, 18, 20 i 22 powyżej).

94. Odnośnie do kwestii, czy prawo krajowe sformułowane było wystarczająco precyzyjnie, Trybunał zauważa, że władze krajowe, a w szczególności Policja Bezpieczeństwa i prokuratura, uznały, iż brak powiadomienia skarżącej o możliwości pobrania narządów jej syna nie naruszał prawa krajowego (zob. paragrafy 16, 20, 24-26 powyżej). Jednakże Minister Zdrowia uważał, że skarżąca powinna była zostać poinformowana; wskazano, że wskutek propozycji grupy roboczej utworzonej przez Ministerstwo przedstawiono zmiany Ustawy w celu poprawy jej jasności (zob. paragraf 23 powyżej). Poprawki te zostały następnie przyjęte przez parlament i weszły w życie począwszy od dnia 30 czerwca 2004 r. (zob. paragraf 41 powyżej). Taka różnica zdań i późniejsze zmiany ustawodawstwa wskazują na brak rozsądnej jasności w odniesieniu do charakteru swobody przyznanej władzom publicznym na mocy przepisów prawa krajowego obowiązujących w przedmiotowym czasie. O ile prawo łotewskie określało ramy prawne umożliwiające najbliższym krewnym wyrażenie własnych życzeń odnośnie do pobrania narządów w celu ich przeszczepienia, nie definiowało z wystarczającą jasnością zakresu obowiązku lub swobody działania przysługującej w tym zakresie lekarzom czy innym władzom.

95. W czasie, gdy syn skarżącej jeszcze żył, pomiędzy dniem 26 a 29 maja 2002 r., przepisy prawa nie określały procedury, jaką instytucje Państwa miałyby stosować w celu ustalenia zdania danej osoby w kwestii przeszczepienia narządów (zob. paragraf 35 powyżej). Zgodnie z wyjaśnieniami prokuratury, po śmierci syna skarżącej zastosowanie miały wyłącznie przepisy art. 4 i 11 Ustawy (zob. paragrafy 25-26 powyżej). Rząd odniósł się do orzecznictwa krajowego, potwierdzającego, że nie istniał obowiązek prawny informowania najbliższych krewnych o planowanym pobraniu narządów, oraz stwierdził, że zgodnie z Ustawą obowiązek podjęcia działania spoczywał na krewnych. Trybunał przypomina, że zasada legalności wymaga, by Państwa nie tylko przestrzegały i stosowały wprowadzone przez siebie przepisy prawa w sposób przewidywalny i spójny, lecz także – jako element niezbędny – zapewniały prawne i praktyczne warunki ich wykonywania (zob. *mutatis mutandis* Broniowski przeciwko Polsce [WI], nr [31443/96](#), §§ 147 i 184, ETPCz 2004 r. V). W niniejszej sprawie niejasnym pozostaje, w jaki sposób „system

domniemanej zgody” ustanowiony w ramach prawa łotewskiego funkcjonuje w praktyce w okolicznościach, w jakich znalazła się skarżąca, to jest w sytuacji, gdy jako najbliższa krewna posiadała pewne prawa, lecz nie została poinformowana – nie wspominając o wyjaśnieniach – o możliwym sposobie i czasie skorzystania z takich praw.

96. Odnośnie do kwestii, czy prawo krajowe zapewniało odpowiednią ochronę prawną przed arbitralnością, Trybunał zauważa, że Policja Bezpieczeństwa przyznała, iż koordynator ośrodka transplantacji był odpowiedzialny za informowanie krewnych o kwestiach dotyczących przeszczepiania narządów (zob. paragraf 20 powyżej), lecz zdaniem prokuratury prawo nie nakładało obowiązku uzyskania ich zgody (zob. paragraf 25 powyżej). Prokuratora wyjaśniła także, iż właściwe przepisy zakazywały pobierania narządów w przypadkach, gdy otrzymano odmowę lub sprzeciw, lecz nie w przypadkach, w których nie ustalono życzeń najbliższych krewnych (zob. paragraf 26 powyżej). Twierdząc, że pobrania narządów od osoby zmarłej nie można było dokonywać w przypadku wyraźnego lub domniemanego sprzeciwu takiej osoby, Rząd oświadczył jednakże, iż lekarz nie miał obowiązku wyjaśniać najbliższemu krewnemu ich praw ani podejmować działań w celu ustalenia ich życzeń. Trybunał zauważa znaczny poziom niepewności odnośnie do obowiązującego prawa. Jak wskazała skarżąca, a Rząd nie zakwestionował tego twierdzenia, przed dokonaniem faktycznej transplantacji narządów wykonano szereg badań lekarskich celem weryfikacji zgodności narządów syna skarżącej z ciałem potencjalnego biorcy. Okres czasu wymaganego dla przeprowadzenia takich badań, mimo że krótki, mógł być wystarczający, by faktycznie umożliwić skarżącej wyrażenie jej życzenia, skoro nie posiadano wiedzy odnośnie do życzeń jej syna. Jednakże, jak zauważono, nie istniał mechanizm, który umożliwiłby skarżącej wyrażenie jej życzenia, do czego była uprawniona na podstawie przepisów prawa krajowego.

97. W świetle powyższych rozważań Trybunał nie może stwierdzić, że właściwe prawo łotewskie sformułowane było w sposób wystarczająco dokładny lub zapewniało odpowiedni poziom ochrony prawnej przed arbitralnością.

98. Trybunał stwierdza zatem, że ingerencja w prawo skarżącej do poszanowania jej życia prywatnego nie była zgodna z prawem w rozumieniu art. 8 ust. 2 Konwencji. W konsekwencji doszło do naruszenia art. 8. W związku z tym w niniejszej sprawie Trybunał nie uznaje za konieczne weryfikować spełnienia pozostałych wymogów art. 8 ust. 2 (zob. przykładowo *Kopp przeciwko Szwajcarii*, 25 marca 1998 r., § 76, *Reports* 1998-II, i *Heino przeciwko Finlandii*, nr [56720/09](#), § 49, 15 lutego 2011 r.).

II. ZARZUT NARUSZENIA ART. 3 KONWENCJI

99. Skarżąca podniosła zarzut, że została poddana nieludzkiemu i poniżającemu traktowaniu z tego względu, iż pobranie narządów jej syna zostało przeprowadzone bez uprzedniej zgody syna lub samej skarżącej.

100. Rząd kwestionował to twierdzenie.

101. Trybunał zauważa, że skarga ta wiąże się z zarzutem badanym powyżej, a zatem również musi zostać uznana za dopuszczalną.

102. Uwzględniając wnioski dotyczące art. 8 (zob. paragrafy 97 i 98 powyżej), Trybunał uznaje, że w niniejszej sprawie nie ma konieczności badania, czy doszło do naruszenia również art. 3 Konwencji.

III. ZASTOSOWANIE ART. 41 KONWENCJI

103. Art. 41 Konwencji stanowi:

„Jeśli Trybunał stwierdzi, że nastąpiło naruszenie Konwencji lub jej Protokołów, oraz jeśli prawo wewnętrzne zainteresowanej Wysokiej Układającej się Strony pozwala tylko na częściowe usunięcie konsekwencji tego naruszenia, Trybunał orzeka, gdy zachodzi potrzeba, słuszne zadośćuczynienie pokrzywdzonej stronie.”

A. Szkoda

104. Skarżąca domagała się 50.000 euro (EUR) z tytułu szkody niematerialnej poniesionej na skutek naruszenia art. 8 Konwencji.

105. Rząd uznał, że skarżąca nie wykazała w wystarczającym stopniu, iż poniosła szkody niematerialne w zakresie, w jakim domaga się odszkodowania. Rząd uznał kwotę, której domaga się skarżąca za nadmierną i wygórowaną. Odnosząc się do sprawy *Shannon przeciwko Łotwie* (nr [32214/03](#), § 84, 24 listopada 2009 r.), Rząd stwierdził, że uznanie naruszenia samo w sobie stanowiłoby właściwe i wystarczające zadośćuczynienie.

106. Uwzględniając charakter naruszenia uznanego w niniejszej sprawie i orzekając na zasadzie słuszności, Trybunał przyznaje skarżącej 10.000 EUR tytułem szkód niematerialnych.

B. Koszty i wydatki

107. Skarżąca domagała się także kwoty 500 EUR z tytułu kosztów i wydatków poniesionych przed Trybunałem.

108. Rząd nie kwestionował roszczenia skarżącej z tego tytułu i uznał je za wystraszające uzasadnione i racjonalne.

109. Zgodnie z orzecznictwem Trybunału skarżący jest uprawniony do otrzymania zwrotu kosztów oraz wydatków tylko w takim zakresie, w jakim wykazał, że były one rzeczywiście i koniecznie poniesione i były rozsądne co do wysokości. W niniejszej sprawie, uwzględniając dokumenty znajdujące się w posiadaniu Trybunału oraz powyższe kryteria, Trybunał uznaje za zasadne przyznać kwotę 500 EUR tytułem pokrycia wszystkich kosztów.

C. Odsetki

110. Trybunał uznaje za właściwe, by odsetki z tytułu niewypłacenia zasądzonych kwot zostały ustalone zgodnie z końcową stopą procentową Europejskiego Banku Centralnego, powiększoną o trzy punkty procentowe.

Z TYCH PRZYCZYN TRYBUNAŁ JEDNOGŁOŚNIE

1. *Uznaje* skargi dotyczące art. 3 i 8 Konwencji za dopuszczalne;
2. *Uznaje*, że doszło do naruszenia art. 8 Konwencji;
3. *Uznaje*, że nie ma konieczności rozpoznawania, czy doszło do naruszenia art. 3 Konwencji;
4. *Uznaje*, że:
 - (a) pozwane Państwo ma obowiązek wypłacić skarżącej, w terminie trzech miesięcy od dnia, kiedy wyrok stanie się ostateczny zgodnie z art. 44 ust. 2 Konwencji, następujące kwoty:
 - (i) 10.000 EUR (dziesięć tysięcy euro), powiększone o kwoty ewentualnie pobranych podatków, tytułem szkód niematerialnych;
 - (ii) 500 EUR (pięćset euro), powiększone o kwoty ewentualnie pobranych podatków, tytułem kosztów i wydatków;
 - (b) od upływu powyższego trzymiesięcznego terminu do momentu zapłaty płatne od tej kwoty będą zwykłe odsetki obliczone według krańcowej stopy procentowej Europejskiego Banku Centralnego powiększonej o trzy punkty procentowe.
5. *Oddala* pozostałą część roszczenia skarżącego dotyczącego słusznego zadośćuczynienia.

Sporządzono w języku angielskim i obwieszczono pisemnie dnia 24 czerwca 2014 r., zgodnie z art. 77 ust. 2 i 3 Regulaminu Trybunału.

Fatoş Aracı
Zastępca Kanclerza

Päivi Hirvelä
Przewodnicząca

Zgodnie z art. 45 ust. 2 Konwencji i art. 74 ust. 2 Regulaminu Trybunału do niniejszego wyroku załączono zgodną opinię odrębną Sędziego Wojtyczka.

P.H.
F.A.

ZGODNA OPINIA ODREBNA SĘDZIEGO WOJTYCZKA

1. Zgadzam się z wnioskami większości, mam jednakże poważne wątpliwości dotyczące pewnych punktów uzasadnienia.

2. W wyroku uznano, że skarżąca nie miała obowiązku wniesienia skargi konstytucyjnej. Zgadzam się z tym wnioskiem, jednakże przedstawiłbym inne uzasadnienie. Moim zdaniem wystarczy stwierdzić, że łotewski Rząd nie przedstawił wystarczających dowodów, że w okolicznościach sprawy taki środek odwoławczy byłby skuteczny.

Wydaje się, iż istnieje sprzeczność w uzasadnieniu przedstawionym w wyroku Trybunału w odniesieniu do charakteru głównego zagadnienia prawnego, z jakim mamy do czynienia w niniejszej sprawie. Z jednej strony rozpoznając kwestię wyczerpania krajowych środków odwoławczych, większość przyznaje (w paragrafie 70), iż „skarga skarżącej dotyczy zastosowania i interpretacji prawa krajowego, w szczególności w świetle braku właściwych regulacji administracyjnych; nie można uznać, iż mamy do czynienia z ewentualnymi kwestiami dotyczącymi zgodności”. W celu podjęcia decyzji odnośnie do dopuszczalności skargi, za przedmiot problemu prawnego należy przyjąć sposób interpretacji i stosowania prawa, nie zaś treść Ustawy. Jednocześnie w wyroku stwierdza się (w paragrafie 90), że rozpatrywane kwestie „odnoszą się do jakości prawa krajowego, w szczególności tego, czy ustawodawstwo krajowe sformułowane było w sposób wystarczająco precyzyjny lub zapewniało wystarczający poziom ochrony prawnej przed arbitralnością przy braku właściwych regulacji o charakterze administracyjnym.” Zatem z perspektywy badania przedmiotu sprawy, kluczową kwestią prawną nie jest już interpretacja i stosowanie Ustawy, lecz jej treść. W takim przypadku w sposób nieunikniony nasuwa się kwestia zgodności ustawodawstwa z zasadą jego przewidywalności i dokładności. *Prima facie* nie ma przeszkód, by złożyć skargę konstytucyjną względem przepisów, którym brakuje precyzji, a które dotyczą podstawowych praw konstytucyjnych. Zauważam, iż w wielu państwach ustawa o niewystarczającym poziomie dokładności i jasności może zostać uznana za niezgodną z Konstytucją przez Trybunał Konstytucyjny lub inne sądy uprawnione do weryfikacji zgodności ustawodawstwa z konstytucją.

3. Zasadność działania i wiarygodność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka zależy, między innymi, od dogłębności i precyzji argumentacji prawnej przedstawionej w celu uzasadnienia jego decyzji i wyroków. Niniejsza sprawa stawia fundamentalne pytania dotyczące materialnego i czasowego zakresu ochrony praw człowieka. Żałuję, że większość nie uznała za konieczne, by zbadać te kwestie w sposób bardziej precyzyjny i szczegółowy. Wydaje się, że unikanie dyskusji dotyczącej fundamentalnych kwestii praw człowieka, z którymi mamy do czynienia w rozpoznawanych sprawach, a które mają najwyższe znaczenie przy formułowaniu prawidłowej odpowiedzi, nie stanowi najskuteczniejszej strategii argumentacyjnej, jaką przyjąć może trybunał praw człowieka.

Skuteczność europejskiego systemu ochrony praw człowieka uzależniona jest od precyzyjnego określenia międzynarodowych obowiązków Państw. Dlatego też jedną z wynikających z Konwencji przesłanek służących wydaniu orzeczenia jest określenie istoty i zakresu chronionych praw. W

niniejszej sprawie prawidłowa metodologia wymagała wystarczająco precyzyjnego zdefiniowania pojęć życia prywatnego i rodzinnego. Trybunał nie sformułował dotychczas takiej definicji. Dla uzasadnienia tej sytuacji w niniejszej sprawie Trybunał przypomina zdanie, że „koncepty życia prywatnego i rodzinnego to pojęcia szerokie, których nie można zdefiniować w sposób wyczerpujący” (zob. paragraf 77). Nie mogę zgodzić się z takim podejściem, które wiąże się z wysokim poziomem niepewności odnośnie do znaczenia i zakresu art. 8 Konwencji.

Ponadto niniejsza sprawa wskazuje na kwestię konieczności zapewnienia ochrony praw człowieka po śmierci uprawnionego. W uzasadnieniu słusznie podkreślono, że prawa zmarłego, pana Petrovsa, i jego matki, skarżącej w niniejszej sprawie, są ściśle powiązane (zob. paragraf 56). Jednakże na dokładniejsze zbadanie w całości zasługuje nie tylko ta kwestia. W mojej opinii w niniejszym wyroku poszczególne prawa i ich charakter nie zostały właściwie zidentyfikowane.

4. W wyroku powtórzono opinię, wielokrotnie wyrażaną przez Trybunał, że nie można wnosić skargi w imieniu osoby zmarłej. Nie jestem przekonany co do prawidłowości tej opinii. W każdym razie twierdzenie takie nie jest wystarczająco poparte odpowiednimi zasadami interpretacji traktatu. Sformułowania zawarte w Konwencji nie wykluczają przyjęcia w tym względzie podejścia mniej kategorycznego. Możliwość złożenia skargi w imieniu osoby zmarłej zależy od charakteru badanych praw, a mówiąc dokładniej, od charakteru szczególnego uprawnienia wynikającego z zakresu konkretnego prawa chronionego Konwencją.

W tym kontekście należy koniecznie podkreślić, że różne instrumenty międzynarodowe, a także niektóre konstytucje państwowe, ustanawiają pewne prawa człowieka, których celem jest zapewnienie ochrony praw po śmierci jednostki. O prawach takich mowa jest w pewnych dokumentach międzynarodowych cytowanych w niniejszym wyroku. W szczególności chronią one każdą osobę przed pobraniem narządów po śmierci w sposób sprzeczny z jej życzeniem. Ochrona taka pozostaje w mocy po śmierci uprawnionego. Jest oczywiste, że śmierć nie może powodować, że prawa te wygasają. Wykonalność takich praw zależy od postawy członków najbliższej rodziny, którzy pełnią rolę strażników praw osoby zmarłej. Sama istota takich praw nakłada na krewnych szczególne obowiązki i szczególną odpowiedzialność.

5. Uzasadnienie niniejszego wyroku wydaje się opierać na prawie skarżącej do sprzeciwienia się przeszczepieniu narządów jej zmarłego syna. Ustawodawstwo łotewskie uznawało takie prawo. Sformułowania zawarte w uzasadnieniu sugerują, że prawo skarżącej do wyrażenia sprzeciwu wobec przeszczepienia narządów zmarłego syna jest jednym z jej praw osobistych chronionych Konwencją. Mogłyby one także sugerować, że prawo to może być swobodnie wykonywane przez krewnych, którzy mogą zdecydować o zgodzie lub sprzeciwie wobec przeszczepienia.

W mojej opinii jednakże sytuacja jest znacznie bardziej złożona. Prawo krewnego osoby zmarłej do wyrażenia sprzeciwu wobec przeszczepienia nie jest jej prawem osobistym i nie może być wykonywane *ad libitum*. W takich przypadkach krewni nie występują w charakterze autonomicznych posiadaczy praw, lecz depozytariuszy prawa, jakie przysługiwało osobie

zmarłej. Powinni wykonywać to prawo zgodnie z życzeniami zmarłego. Ten istotny aspekt rozpatrywanego prawa nie został w wyroku wystarczająco podkreślony.

Jednocześnie nie ma wątpliwości, że doszło do naruszenia praw człowieka skarżącej. Moim zdaniem ochrona życia rodzinnego na podstawie art. 8 Konwencji obejmuje prawo do poszanowania godności zmarłego bliskiego krewnego. W szczególności matka może w uprawniony sposób domagać się prawa do poszanowania godności zmarłego syna.

W niniejszej sprawie narząd został pobrany z ciała osoby zmarłej w celu transplantacji w sposób niezgodny z prawem, bez zgody tej osoby oraz bez wyrażenia zgody w jej imieniu przez najbliższych krewnych. W takich okolicznościach pobranie narządu od osoby zmarłej naruszało prawo tej osoby. Jednocześnie postępowanie to naruszyło własne prawo skarżącej do poszanowania godności jej zmarłego syna. Przysługujące jej prawo zostało naruszone nie z tego względu, że nie mogła dochodzić własnego prawa do podjęcia decyzji odnośnie do przeszczepienia narządów jej syna, lecz dlatego, że nie umożliwiono jej wyrażenia życzeń syna.

6. Zgadza się z kolegami, iż ustawodawstwo łotewskie dotyczące różnych praw, do których odnosi się niniejsza sprawa, nie było zgodne ze standardami Konwencji. Z tego względu głosowałem za stwierdzeniem naruszenia art. 8 Konwencji. Nie jestem jednak przekonany, że powinniśmy przykładać aż taką wagę do braku właściwych przepisów administracyjnych (zob. paragrafy 70 i 90 wyroku). Po pierwsze, dlaczego preferowanym rozwiązaniem miałyby być przepisy administracyjne, a nie lepiej sporządzona ustawa? Stanowisko takie wymagałoby dokładniejszego rozpoznania w świetle łotewskiej Konstytucji. Po drugie Trybunał wkracza w zakres autonomii konstytucyjnej Państw. W każdym przypadku władze łotewskie mają obowiązek określenia, na jakim poziomie hierarchii prawnej należy wprowadzić zmiany przepisów prawnych.